

Musik på järnåldern

Man vet inte så mycket om musik- och sångtraditioner under förhistorisk tid. Från järnåldern finns visserligen beskrivningar och bevarade instrument, men det är lika svårt att återskapa musik som en gång i tiden har spelats utifrån det bevarade materialet, som med utgångspunkt i en musikrecension i en tidning. Här står det fritt för alla och envar att själva försöka frammana sin egen bild.

Vilddjurs tjut och harpolek

Ordet musik fanns inte med i den fornsvenska vokabulären; där talade man om dans och kväde, lek och spel. Ordet musica kom inte till Norden förrän på medeltiden. Man vet utifrån arkeologiska fynd och en del samtida litterära verk vilka musikinstrument som användes under järnåldern, men inte hur de användes, hur de var stämda eller hur melodierna lät. Sången har inte heller lämnat några fysiska spår efter sig, så där kan man enbart spekulera. Det finns dock vissa källor där man kan få reda på lite om nordbornas och de germanska folkens musik. Dessa källor, och deras upphovsmän, var huvudsakligen av utomnordiskt ursprung.

Den äldsta källan finns i den romerske historikern Tacitus' verk *Germania* från ca 100 e.Kr. Han hade inga höga tankar om germanernas (krigs-) sång: "De har också en annan sång som de kallar banditus ... De anser den snarare uttrycka harmoni i kampanan än egentlig sång. De eftersträvar särskilt en hård klang och taktfast brölände. Därför håller de sköldarna framför ansiktet för att ljudet - när det kastas tillbaka - skall bli fylligare och kraftigare". Det finns fler uppteckningar liknande denna i andra texter, oftast i samband med strider. Det kan kanske liknas vid de "sånger" som nuförtiden ofta förekommer vid fotbollsmatcher och liknande.

Den romersk-gotiske historikern Jordanes berättar på 500-talet om hur goterna utvandrade från Norden: "De besjög med gamla sånger och till cittrornas taktmässiga och melodiska musik förfädernas gärningar."

I skriften *Vita Liudgeri*, som skrevs omkring 790, omtalas den blinde friseren Bernelf, "vilken älskades mycket av sin omgivning, därför att han var vänsnäll och väl kunde till stränginstrument sjunga sånger om konungar och berätta om förfädernas bedrifter." Att sjunga om förfäder och deras bedrifter verkar ha varit populärt. De flesta källor som beskriver nordbornas musik hänvisar till just detta.

Flera arabiska resenärer och skribenter har skildrat musikbruket hos nordborna under vikingatiden. En av dem var Ibrahim Ibn Ahmad at-Tartuski, som besökte den stora vikingastaden Hedeby (Slesvig) på 900-talet och vittnade om följande: "Jag har icke hört någon värre sång än vad folket i Slesvig sjunger. Det är ett brummande som kommer från deras strupar liksom hundarnas ylning och ännu mera likt vilddjurens tjut". Många av uppteckningarna visar att nordbornas musik lät illa i upptecknarnas öron. Tänk dock på hur exempelvis arabisk, indisk eller kinesisk musik kan låta i våra nutida västerländska öron. Troligtvis var nordbornas musik och sång helt enkelt främmande, med annorlunda, underligt stämde instrument och en annan sångtradition.

Dans och lek

Det finns knappt några beskrivningar av nordbornas danser från järnåldern. En del forskare anser dock att de ringlekar som traditionellt har dansats på många platser i Norden har sitt ursprung i järnåldern. På Färöarna har man kvar en gammal tradition att dansa ringdans till kväden, s.k. kvadans. Dessa sångers text och musik har troligen sina rötter i vikingatiden. Det finns också sånger från andra nordiska länder som eventuellt kan spåras tillbaka till vikingatiden, t.ex. den svensk-norsk-danska sången "Sven Nordman" (eller Sven Svanevit, eller Sven Vonved). Även hallingdansen är ett exempel på en sådan dans som kan ha sitt ursprung i järnåldern. Någon säkerhet i dessa påståenden kommer man dock aldrig att få.

Flöjter, horn och pipor

Man har runt om i Norden funnit ett antal musikinstrument som dateras till järnåldern. De vanligaste är olika former av enkla blåsinstrument som t.ex. flöjter och pipor. Oftast är det benflöjter tillverkade av skenben från får. Flöjterna har ett uppskärningshål och ett par eller flera grepphål. I anblåsningsändan har ett insatt block av trä eller vax suddat vilket riktade en smal luftström mot uppskärningshålet, precis som på t.ex. en blockflöjt. Ett ovanligt fynd har gjorts i vikingastaden Jorvik, dagens York i England. Där har man funnit en fragmentarisk panflöjt av buxbom, 9,5 cm lång och 5,5 cm bred. Den är dock avbruten så dess fulla bredd har troligen varit det dubbla. I den bevarade delen av flöjten hade fem hål borrats. Sannolikt har flöjten ursprungligen haft ytterligare fem hål. Skalan är i moll och de bevarade hålen går från E till A.

Man har även gjort fynd av trälurar. Dessa liknar de näverlurar som har använts runt om i Sverige ända fram till modern tid. De bevarade lurarna, vilka har hittats i Danmark och Norge är av trä och är daterade till såväl äldre järnålder som vikingatid. De är oftast mellan 80-110 cm långa, sammansatta av ett långt spräckt och urholkat trästycke som är sammanhållet av vidjeband. Flera fragment av lurar är också kända, bland annat en som har ett utskuret munstycke som påminner om en modern trumpet.

På ön Falster i Danmark har man vid en arkeologisk undersökning funnit något som har kommit att kallas Falsterpipan. Det kan röra sig om en spelpipa till en säckpipa eller en hornpipa, troligen det senare. Den är daterad till 1050 e.Kr. och är troligen tillverkad i fläderträ. Den är 18 cm lång och har fem fingerhål. Vid experiment med olika rörblad är dess naturliga skala moll och dess omfång på 6-7 toner. Ett liknande fynd finns från Lund, även det daterat till omkring 1050 e.Kr. Lundpipan har dock enbart fyra fingerhål. Från järnåldern har man även funnit ett flertal kohorn, vari det är utformat ett munstycke, så att det kan blåsas på samma sätt som ett signalhorn, med eller utan fingerhål.

Lyror och trummor

Det stränginstrument som man har både arkeologiska och bildmässiga belegg för från yngre järnålder är lyran. Den bestod oftast av en närmast fyrkantig resonanslåda med två parallella armar, upptill förenade med en tvärså. Strängarna var lika långa och löpte parallellt med armarna över ett stall på resonanslådan. Även andra stränginstrument kan ha funnits, men tills vidare kan man inte säga någonting med säkerhet.

Det finns ännu inga fynd från järnåldern som blivit tolkade som trummor, vilket inte nödvändigtvis betyder att det inte har funnits. Från södra Norge finns något som tolkas som en t-formad trumpinne av horn till en trolltrumma daterad till 100-talet e.Kr. Trummor har troligen varit gjorda av förgängligt material såsom trä och skinn vilket sällan lämnar spår efter sig. Däremot hittar man ganska ofta rasselinstrument, oftast i form av bjällror i gravar från järnåldern. Dessa har ibland suttit på hästutrustningar men också på kläder. En del av dem kan dock ha använts som rena musikinstrument eller effekter vid t.ex. dans.

Arbetstips

- Försök att få tag i folkmusik från Färöarna, gärna med s.k. kvaddans, eller text och noter till visan "Sven Nordman". Hur låter de? - Spela och sjung.
- Testa på att dansa ringlekar eller halling.
- Försök att tillverka och spela på en järnåldersinstrument, kanske i samarbete med slöjdlärarna.
- Vilken musik används i TV och film när de skildrar järnåldern? Varför är det på det viset? Stämmer det med de historiska källorna? Studera och diskutera.

Att läsa vidare

Det finns ganska lite litteratur om förhistorisk musik, däremot så finns en cd-skiva: *Musica Sveciae – fornordiska klanger* vilken också innehåller ett mycket bra häfte om förhistoriska instrument, sång och dans. Man kan även finna en hel del information på Internet. Cajsa S. Lund har givit en bok om enkla instrument som man kan tillverka efter förhistoriska och traditionella förlagor: *Den gröna musiken*.

Kulturmiljöer i länet

Musikinstrument är mycket ovanliga i Västmanland. I från kvarteret Johan i Västerås kommer en benflöjt, men dess datering är osäker, – troligen är den tidigmedeltida. Däremot har man funnit bjällror i järnåldersgravar på ett flertal platser såsom Skerike, Svedvi, Köping, Dingtuna, Björskog och Badelunda. Förhoppningsvis kommer man i framtiden hitta fler spår.

